

47. Самойлова Т.Л. Основание Тира и ее место в системе греческих полисов Северо-Западного Причерноморья / Т. Л. Самойлова // Боспорские чтения. – Вып. XIII. – Керчь. – 2012. – С. 380-384.
48. Тира-Белгород-Аккерман. (материалы исследований). – Одесса, 2010. – 188 с.

Список сокращений:

АГСП - Античные города Северного Причерноморья
БЧ – Боспорские чтения
ЗООИД – Записки Одесского общества истории и древностей
МАИЭТ – Материалы по археологии, истории и этнографии Таврии
СПбГУ – Санкт-Петербургский государственный университет.

Кузьмищев О. Г. Е. Р. фон Штерн – перший дослідник античної Тіри

У статті аналізуються результати археологічних досліджень античної Тіри (1900, 1903, 1912), проведені відомим вченим антикознавцем кінця XIX – початку XX ст. Е. Р. фон Штерном (1859-1924 рр). Розкопки Е.Р.Штерна в Тірі, не дивлячись на їх невеликий обсяг, принесли важливі наукові результати. Це були найперші археологічні дослідження цього пам'ятника. Завдяки розкопкам Е.Р.Штерн зміг у загальних рисах визначити топографію Тіри-Аккермана і її античного некрополя, виявив багатоманітність цього пам'ятника та встановив його стратиграфію, одержав велику кількість різноманітних знахідок. Підводячи підсумки своїх досліджень Тіри, Е.Р.Штерн дійшов висновку, що Тіра була організованим грецьким полісом, в який окрім міста входила ще і велика хора.

Ключові слова: археологічне дослідження, антична Тіра, Е. Р. фон Штерн, грецький поліс.

Kuzmischev A.G. E. R. von Stern (1859 - 1924) – the first researcher of the ancient Tyras

The article is focused on the results of archaeological excavations, conducted in the territory of the ancient Tyras in 1900, 1903 and 1912 by the well-known researcher of antiquity of the end of XIX - the beginning of XX century – Ernst R. von Stern. He was the first archaeologist, who carried out regular, though modest research of this ancient city, received numerous different archaeological findings and results of his pioneering excavations are important in our times too. During his work in Tyras E. von Stern had come to conclusion, that this city was traditionally organized Greek polis, which included not only the city itself, but also vast chora around it.

Keywords: archaeological research, ancient Thira, E. R. von Stern, greek polis.

УДК 398.43

О. М. Романова

НАРОДНІ УЯВЛЕННЯ ПРО ЛІСОВУ РУСАЛКУ

У статті робиться спроба проаналізувати народні уявлення щодо походження, локації, зовнішності, характеру міфологічного персонажу. На підставі етнографічних джерел другої половини XIX – поч. XX століття автор статті намагається окреслити образ лісової русалки, простежити час її перебування на суші, звернути увагу на захисну силу обрядів, молитов, оберегів, які застосовувалися при зустрічі з нечистою силою.

Ключові слова: демонологія, русалки, мавки, душі померлих, обереги.

Нижча демонологія, уявлення про міфічних істот лісу впродовж другої половини XIX – поч. XX століття привертала увагу дослідників. Інтерес до вивчення цієї проблематики виявився як у сфері діяльності збирачів етнографічних матеріалів, так і в перших спробах внесення цих даних у міфологічні дослідження і в наукові розшуки про слов'янські старовини. Поширення етнографічної діяльності супроводжувалося великим інтересом до історії народу. Сьогодні, використовуючи праці Д.К. Зеленина, наукові дослідження В.М. Гнатюка, П.П. Чубинського, Б.Д. Грінченка, В.П. Милорадовича, П.В. Шейна, С.В. Максимова, Д.Г. Булгаковського, Л.Н. Виноградової, маємо змогу долучитися до міфічного минулого східнослов'янського народу. Велику цінність у дослідженні демонології лісової стихії являють собою етнографічні журнали – “Этнографическое обозрение”, “Живая старина” та “Киевская старина”.

Серед праць, опублікованих на сторінках “Живой старины”, слід відзначити роботи В.Т. Боцяновського “Заговори против болезней, разные поверья и приметы” [1], Д.К. Зеленина “К вопросу о русалках” [2]. Ці статті містять цінні відомості про демонічних істот тих часів. У журналі “Этнографическое обозрение” особливу увагу привертають статті А.Колчина “Верования крестьян Тульской губ.” [3], Є.О. Ляцького “Представление белоруса о нечистой силе” [4]. В “Киевской старине” слід віддати належне статті В.П. Мілардовича “Заметки о малорусской демонологии” [5], Г. Барвінок “Русалка” [6].

Завдання пропонованої статті полягає в розкритті образу лісової русалки, її зовнішності, характеру, з'ясування питання про строки перебування цього демонологічного персонажу на суші. Окремо виноситься питання щодо захисної дію обрядів, сули оберегів, віри в заговори.

Традиційні міфологічні уявлення східнослов'янських народів досить різноманітні за своєю природою. За народним повір'ям, усе довкілля, усі стихії та явища є в живих образах і мають безпосередній вплив на долю людини. Згідно з уявленнями у руках надістот перебувало щастя і горе людини, одним словом, її життя. Люди здавна вірили в добрих та злих духів, поклонялися їм, приносили жертви, іноді їх боялись,

інколи з ними вступали в змову. Але, куди б не пішла людина – у поле, у ліс, до озера, – скрізь в її уяві виникали міфологічні істоти, від яких важко сховатися, утекти, захиститися.

Цікавою є інтерпретація В.М. Гнатюка щодо походження нижчих демонічних істот – лісовиків, мавок, польовиків, водяного. Чорт, як зазначено у праці, був уже перед створенням світу, коли Бог побачив, узяв його із собою. Світ Бог почав творити вже разом з чортом. Невдовзі чортові стало сумно, тоді Бог дозволив йому створити помічника, вмочивши палець у воду й стріпнувши позад себе. Але чорт вмочив усю руку й створив стільки чортів, що з них зробилося “дванацять хорів”. За спонукою чорта вони збунтувалися проти Бога, за це він скинув їх з неба: “Вони летіли до землі понад 40 днів, коли ж Бог сказав “амінь”, де котрий з них був, там і остав ся: у воді – водяник, у лісі – лісовик, у болоті – болотяник, на поли – полєвик і т.д.” [7]. На противагу уявлень про спорідненість чорта з демонами нижчими виступає Є.О. Ляцький. У своїй праці він дотримується кардинально іншого погляду. Під “нечистою” силою, “поганью”, білоруси уявляли всілякий вияв бісівської сили, але при цьому поняття про чорта як початку всього злого в природі, не сплутувалося з поняттям про нижчих демонів – домових, лісовиків, русалок, водяних. Останні, на його думку, живуть тільки на землі, тоді як сам чорт перебуває і на землі, і на “тому світі” [4, с.26].

Одним з найбільш цікавих і водночас відлякувальних є міфологічне уявлення східнослов'янських народів щодо образу лісової русалки. Відомості про походження, локації, зовнішність, характер русалок досить різноманітні.

У народі русалок звикли вважати насамперед представницями водної стихії. У процесі вивчення етнографічних матеріалів виявлено, що в локалізації русалок є певні коливання: вони живуть як у воді, так і в лісі, подекуди їх бачили в полі. Так, перебуваючи в річках, вони плещуться, запрошують перехожих молодиків, щоб залоскотати. У лісі вони качаються на гілках дерев, чешуть свої довгі коси: “Русалки въ лѣсу или качаються на вѣтвяхъ березы, или сидятъ подъ деревомъ съ корзинками въ рукахъ, в которыхъ носятъ ягоды, орѣхи, бублики...” [3, с. 25].

Ганна Барвінок у своїй праці “Русалка” подає незаперечні відомості на підтвердження факту земного проживання русалки: “Изъ жита, которое начало красуватись, вышла “русалочка”. Так называли всѣ въ одно слово маленькую, совсѣмъ голую дѣвочку” [6, с. 4].

Народні оповіді доносять свідчення про вподобання русалок “гулять во ржи” під час цвітіння хліба [3, с. 25].

Таким чином, схилиємося до думки, що русалки водночас є і лісовими і водяними духами. Цю двоякість помічає О.М. Афанасьєв, говорячи, що русалки весною, “выходя из глубоких вод, разбегаются по соседним лесам и рощам и совершенно смешиваются с лесунками”. Відомий дослідник Д.К. Зеленін у своїй праці висловлює критику описів, у яких русалок зображають тільки представницями водної стихії: “У нас здавна считают русалок речными девами. Между тем, некоторые из наших источников решительно ничего не знают о жительстве русалок в воде” [8, с. 140].

Між лісунками та русалками не бачить відмінностей і В.І. Даль у своїй книзі “О повериях, суевериях и предрассудках русского народа”. Він поєднує ці два образи в один, надаючи їм однакової інтерпретації.

З'ясування питань про місце проживання міфологічного персонажа в подальшому розкриває багато відомостей про зовнішній вигляд, характер, звички та ін. У випадку з виявленням проживання русалок усе набагато складніше. Зважаючи на те, що русалки, як уже попередньо згадувалося, є уявленнями і лісової, і водної стихії, треба окреслити строки їхнього перебування на землі й відповідно повернення назад у воду [9, с.152]. Великий інтерес мають етнографічні матеріали, в яких чітко розмежовуються місця перебування русалок залежно від сезонних переходів: “Русалки забираються в реки с осени и проводят там всю зиму. Около Троицына дня они выходят на сушу и остаются в течении всего лета” [10, с. 197].

За народними уявленнями, особливо небезпечними є русалки в перший по Зелених святах четвер – це Нявський четвер, або Русальний Великдень. У перший по Трійці четвер русалки святкують свій Великдень: “...поминают на четвертый день Зеленой недели, и потому называется она Русальною, а четвертокъ – Русальнымъ четвергом” [6, с. 77]. В народній уяві вкорінилося поняття про те, що саме в цей період русалки найбільш небезпечні, бо вдаються до різноманітних хитрощів. Так, наприклад, вони набувають людської подоби, удаючись до перемовин з людьми, далі заманюють їх у ліс або ж до води, щоб там залоскотати. Для того, щоб умилостивити русалок, задобрити їхні нещасні душі, у Русальний четвер люди носили на перехрестя доріг різноманітні ласощі: “Въ этотъ Русальный четверьгъ носятъ в мисочке медъ на перехрестокъ дорогъ; а нѣкоторыя угощаютъ сосѣдский дѣтей варениками, пампушками и проч. Сегодня, говорятъ они, свято: Русальны Помынкы” [6, с. 77]. Найбільш багато їх ясної місячної ночі на Святій неділі в так званий “Сухий четвер” – тоді русалки трохи просихають, а то їм усе мокро. У Зелений четвер, щоб не розсердити русалок, жінки не працюють ні в полі, ні в городі: “Въ этотъ день не работаютъ, чтобы не обидѣтъ русалокъ, и всю неделю не купаются въ одиночку” [5, с. 207]. Якщо треба принести води, то до криниці вкидають полин. Особливо вберігав від русалок полин, любисток: “Дѣвки и женщины запасаются зорей или любистком, чтобы ихъ не защекотали русалки” [5, с. 207].

Перший після русалчиного тижня понеділок є днем провідів русалок. Перед вигнанням русалок для них у лісі влаштовують всілякі забави, у тому числі вішали на деревах вінки для того, щоб вони могли гойдатися. Обряди провідів або похорон русалок описані найбільш повно в росіян, значно менше таких відомостей у білорусів, та найменше їх в українців [11, с. 91].

Подекуди проводи русалок супроводжувалися жорстоким вигнанням із села. Русалок зображали міські дівчата, одягнені в білі сорочки, з розпушеними косами. Усі інші жителі озброювалися палками, кнутами й гнали їх за околиці села. Інколи палили чучело русалки. Але частіше обряд набував форми провідів русалок з почестями. Одну з дівчат обирали русалкою і всім селом проводжали піснями [11, с. 91].

На Русальну неділю русалок можна було побачити скрізь, де ходила людина: у житі, у полі, у коноплі, на деревах, у воді або біля води, у болотистих місцях, на перехресті доріг, на кладовищі, дома на печі. “Када жыто красуеця – ихня гулянка: гудять, пиячать, кричать” [9, с. 154].

Поширеним є уявлення, що в лісі русалки гойдаються на гілках дерев. Для своїх занять вони найчастіше обирають березу Русалки на “березе гойдаюца”. Інколи улюбленим деревом русалок називається дуб: “на старих дубах сидят” [9, с. 154].

Д.К. Зеленін у своїй праці схиляється до думки, що в образі русалки багато ознак, які поєднують її з нечистою силою і саме тому її так рішуче виганяють в обряді проводів. Е.В. Померанцева, визначаючи правильність доводів Д.К. Зеленина про розкриття в образі русалки ознак нечистої сили, уявлень про “заложных” мерців, уважала, що цим не вичерпується складність цього багатогранного образу, в якому яскраво виражений зв'язок з природою, лісом і водою [12, с. 76]. Очевидним є зв'язок русалок зі стихіями природи, а також врожайністю полів [11, с. 94].

Ми вже з'ясували, що русалки як лісові, так і водяні, є фактично поєднанням одного образу. Вони різняться лише видом занять, які виконують залежно від місця перебування.

Цікавими є відомості, подані в праці Д.К. Зеленина, щодо походження назви “русалка”. Зважаючи на регіональні особливості, ця назва нерідко видозмінювалась, а образ набував нових рис. Так, Д.К. Зеленін окрім назви “русалка”, виводить ще ряд інших: “купалка, водяница или водяная, шутовка, чертовка, хитка, лешачиха, лобаста” [8, с. 144]. Є.О. Ляцкий відмічає білоруські назви для русалок: водяниці й купалки [4, с. 30, 37]. Слово купавка, купалочка вельми уживано в білоруських купальських піснях.

Численні свідчення про походження русалок не залишають жодного сумніву в тому, що народ визнає русалок “заложными” покійниками, тобто жінками, що померли неприродною смертю. Разом із жінками ми бачимо й дітей, які тільки в малорусів виділяються в особливий розряд званих мавок.

В Україні русалок уважають дівчатками, померлими без хрещення. Подекуди дотримуються думки, що русалками становляться утоплені молоді дівчата: “Русалки – се дівчата, що потопили ся в часі купелі” [7]. Такої ж думки дотримується П.П. Чубинський, уважаючи, що “русалки –это утонувшыя во время купанья, дъвушки”. Русалками вважають богинь земної води, неназваних маленьких дівчаток, мертвонароджених чи приспаних матерями дітей: “Оне мертворожденныя, приспаныя матерями, вообще некрещенныя дъти” [5, с. 207]. Ганна Барвінок у своїй праці вказує, що русалками стають тільки померлі діти, недоношені, яких мати прокляла. Русалками вважаються душі утопленниць, мертвонароджених або дітей померлих нехрещеними [13, с. 12]. П.В. Шейн у своїх матеріалах назива русалками дітей жіночої статі, померлих нехрещеними: “Русалки – это детьти, которыя умерли прежде, чъмь ихъ успъли окрестить” [14, с. 317]. На думку селян Єльнїнського повіту, русалки виникли від приспаних дітей, замість яких лісовики кладуть чурбаки. Одна жителька приспала декілька своїх дітей. Щоб не приспати останню доньку, не лягала з нею спати аж до заміжжя. Приїхала якомсь донька додому, а мати їй говорить: “Дачушка, ни разу я съ тобой не спала; ляжемь тепер поспать вмъсте”. Донька погодилася, у ту ж ніч мати її приспала [8, с. 15]. Л.М. Виноградова у своїй праці подає цілий перелік варіантів походження образу русалки, ототожнюючи його з померлими нехрещеними дътьми, утопленицями, дівчатами померлими на Русальну неділю, наречених, померлих до свого весілля. Загальними для всіх є уявлення про зв'язок русалок з померлими.

Як зазначає С.В. Максимов, у багатьох місцях Великої Росії вважають, що русалки – це діти обмінені в той час, коли породіллю залишають одну в лазні і вона лежить без хреста, а дитина біля неї спить нехрещеною [15, с. 103].

Існує повір'я: хто вмирає або народжується на Русальному тижні, той стає русалкою. Після семи років померлі дітки стають чарівницями, як і їхні сестри польові русалки, котрих називають Мавками. Такі дівчатка дуже гарні з лица, тіло в них блакитне й синє, із зеленими або чорними очима: “Тъло у нихъ голубоватое, синеватое или темное”. Побачивши перехожого, зразу переминуються в дорослих дівчат. Часом показуються людям не лише голими, а і в дівочому одязі, у вишиваній сорочці та червоному намисті. Коли трапиться комусь зустрітися з русалкою, то не слід тікати, – все одно дожене. Та зустріти красуню може лише щаслива людина, і не варто комусь розповідати про зустріч, бо тоді може статися лихо.

Деякі дослідники говорять про русалок як про дівчат з надзвичайною вродою. Ганна Барвінок пише про: “красноръчіе, которымъ она была награждена отъ природы вмъсть съ какой то особенною, невиданною въ нашихъ селахъ красотою, вместе съ ея нервною раздражительностью и заметнымъ для всъхъ отжужденіемъ” [6, с. 89]. “Русалки — молодыя, красивыя женщины, съ длинными до пять косами” [13, с.12]. В українській демонології, як уже згадувалось, існують уявлення, що русалки мають вигляд маленьких дітей, вони плещуть руками, граються, співають пісні [7]. Деякі дослідники наводять відомості про те, що русалки є страшними немолодими жінками. Такі свідчення зібрані в зоні Полісся: “заросшие шерстью – старые, голе, с отвислой грудью (иногда перекинутой за плечи)”. Завойко надає русалці людської подобі, і лише деякі риси видають її сутність: “русалки или шутовки въ образъ женщинъ или дъвушекъ: совсъмъ какъ женщина, только въ лицъ краски (румянца) нтъ, да руки тощия и холодныя”. У більшості описів даються лаконічні характеристики: довгі коси, у вінках, у білому. Привабливий тип русалок більш послідовно локалізується в західному Поліссі з подальшим поширенням на територію України.

У матеріалах П.В. Шейна було відмічено, що в Пінському Поліссі традиційним уважався опис русалок, які сидять у житі з “толкачами” в руках.: “Вона (русалка) в ступу тебе всодытъ и товкачѣм (истолчет)” [14, с.196]. В еи нашчот товкача – то цыцка, етаю цыцкаю тебе затовчѣ там у туй ступы” [9, с. 149].

Боязнь перед демонічними істотами та їхніми діями спонукало людей шукати захисту, порятунку. Люди здавна вірили в захисну силу обрядів, носили із собою обереги, читали молитви, співали пісень. Д.К. Зеленін у своїй праці виділяє ряд оберегів від русалок – це словесні, церковно-релігійні обереги, русальні

пісні. В.М. Добровольський називає конкретні дії захисту від русалок. У разі нападу русалки потрібно намалювати на землі хрест, обвести його колом і стати на те місце. У такому разі русалки вже не могли заповідати лихо людині. “Первое средство, чтобы не тронула русалка, если человек увидит ее во ржи, начертить пальцем или палкою круг и в центре его стать. Русалка будет кружиться около черты, а переступит через нее не посмеет; бросает в человека камни, но чтоб она не попала, следует круг сделать большой” [16, с. 190]. Такі дії передусім були викликані вірою в християнську силу й перевагу її над нечестями.

Як і всяка нечиста сила, русалки бояться хреста, тому вони й нападають на людину, у якої хрест на грудях, тільки ззаду. Голий хлопець одягнув хрест ще й на спину, і русалки не могли до нього доторкнутися [8, с. 210].

У Козелецькому повіті Чернігівської губернії, якщо доведеться йти в ліс або в поле на Троїцькій неділі, то “беруть кілька головок часнику і ніж, коли побачать русалок, негайно їдять часник і, зробивши ножом коло на землі, падають; хто це зробить, того русалки ніколи не чіпатимуть”. [8, с. 211].

Цікавими є заговори проти русалок. Ось один із них. “Коли русалка на табь приставань будзиць, ты на нее ня глядзи, а усе на землю скажи: “Водзяница, льсовица, шальная дзъвица! Отвяжись, откацись, у моемь дуору кажись; табь туть ня въкъ жиць, а нядзълю биць. Ступай у рьку глубокою, на осину высокую. Осина трясьись, водзяница ужмись. Я законь принимаю, златой хресть цаловаю; мнь съ тобой не водзицца, не кумицца...” [14, с. 525].

Подібно до того, як русалки не можуть перейти через окреслене близько людини коло, так не можуть вони перейти й через межу, це останнє повір'я відзначено тільки в Білорусії. “Русалки гоняются за людьми, с трудом перелезая в поле через межи, словно люди чрез „сгороду”, почему и убегают от них нужно не вдоль резок, а поперек их” [8, с. 211]. Як зазначає Д.К. Зеленін, межі русалки бояться, бо вона проведена залізом, а цей метал у них викликає острах.

Серед залізних знарядь, які слугували для захисту від русалок, були голка або булавка. “Единственным возможным средством спасения от русалок служит укол хотя бы одной из них иголкой или булавкой, которые необходимо иметь при себе и наготове: тогда весь скоп русалок с воплем кидается в воду, где еще долго раздаются голоса их” [17, с. 87].

Також існують повір'я, що на Духівську неділю ходять по лісі голі жінки та діти. При зустрічі з ними марно тікати. Треба неодмінно накинути на них хустку або якусь одежину. Якщо цього не зробити, то путівникові загрожує смерть. Такий випадок стався із жителькою села Даньков. Вона оповідає, що одного разу їхала з батьком лісом. Невдовзі вони почули пронизливий плач. Батько одразу здогадався, що це діти русалоньки. Наказав доньці кинути хустку на те місце, і плач одразу стих.

Приспаних матерями дітей можна врятувати, вдаючись до наступних дій. Мати має піти до церкви на Благовіщення, і коли заспівають “херувимскую пьсьнь”, стати при виході. Коли почнуть виходити всі чорти, з ними буде й та приспана дитина. Мати має вхопити доньку за руку й міцно тримати до тих пір, поки не вийде священик і не почне її “отчитивать” [13, с. 15]. У народі вірять, якщо на русалку одягнути хрест, вона людиною стане.

Для оборони від русалок люди брали із собою кочергу. Для захисту потрібно було сісти на кочергу й потихеньку пересуватися. Русалки миттєво розбігалися, бо думали, що то відьми, яких вони бояться.

Особливу силу має полин, яку на Трійцю розкидають по хаті й під столом. У Полтавській губернії на “зелені святаки”, напередодні Трійці, кидають у хатах Явір (аїр), любисток, зорю й неодмінно полин, для оборони від русалок [8, с. 214].

Наведений вище матеріал дає підстави вважати незаперечним фактом існування такого міфологічного персонажа в східнослов'янському фольклорі, як лісова русалка. Етнографічні свідчення, котрі використовувалися при написанні цієї статті, розкривають весь спектр цієї проблеми. З усіх персонажів східнослов'янської демонології саме русалки завжди привертали найбільше уваги та цікавість. Така тенденція не випадкова. Адже в більшості описів русалки являлись у людській подобі, часто дуже вродливими, молодими дівчатами. На протипагу їх вроді виступає неабияка жорстокість, ненависть до людей. Як зазначено раніше, русалки не просто водили путівника по лісу. Прогулянка з дівочою закінчувалася для людини смертю. Урятувати в такій ситуації могла лише попередня обережність з боку людини, носіння оберегів і насамперед хрестика. Коріння ворожості русалок до живих людей, на думку автора статті, криється в їхній неприродній смерті. Адже русалками ставали дівчата – утоплениці, прокляті діти, приспані матерями діти, наречені, які померли до весілля. Отже, це ті люди, які померли передчасно, у молодому віці, не доживши свого віку.

Джерела та література

1. Боцяновский В. Ф. Заговоры против болезней, разные поверья и приметы (село Писки Житомирского уезда) / В.Ф. Боцяновский // Живая старина. – 1895. – Вып. III-IV. – С. 499-504.
2. Зеленин Д. К. К вопросу о русалках / Д. К. Зеленин // Живая старина. – 1911. – Вып. III-IV. – С. 357-424.
3. Колчин А. Верования крестьян Тульской губернии / А. Колчин // Этнографическое обозрение. – 1899. – №3. – С. 1-61.
4. Ляцкий Е. А. Представление белоруса о нечистой силе / Е. А. Ляцкий // Этнографическое обозрение. – 1890. – №4. – С. 25-41.
5. Милорадович В. П. Заметки о малорусской демонологии / В. П. Милорадович // Киевская старина. – 1899. – №8-9. – С. 196-209.
6. Барвинок Г. Русалка (этнографический рассказ) / Г. Барвинок // Киевская старина. – 1889. – №7. – С. 64-109.
7. Гнатюк В.М. Знадобы до української демонології. Т.1-2. // Етнографічний збірник. – Т.33-34. – Львів, 1912. – 461 с.
8. Зеленин Д. К. Избранные труды. Очерки русской мифологии: Умершие неестественною смертью и русалки / Дмитрий Константинович Зеленин. – М. : «Индрик», 1995. – 432 с.

9. Виноградова Л. Н. Народная демонология и мифо-ритуальная традиция славян / Л.Н. Виноградова. – М. : Индрик, 2000. – 432 с.
10. Шейн П.В. Материалы для изучения быта и языка русского населения Северо-Западного края. – СПб., Т.3 – 535 с.
11. Токарев С.А. Религиозные верования восточнославянских народов XIX – нач. XX вв / С. Токарев. – Л.: АН СССР, 1957. – 164 с.
12. Померанцева Э.В. Мифологические персонажи в русском фольклоре / Э. Померанцева. – М. : Наука, 1975. – 190 с.
13. Добровольский В. М. Нечистая сила в народных верованиях (по данным Смоленской губернии) / В. М. Добровольский // Живая старина. – 1908. – Вып. I. – С. 1-16.
14. Шейн П.В. Материалы для изучения быта и языка русского населения Северо-Западного края / П. Шейн. – СПб., 1893. – Т.2 – 715 с.
15. Максимов С.В. Куль хлеба. Нечистая, неведомая, крестная сила / С. Максимов. – СПб., 1873. – 670 с.
16. Булгаковский Д.Г. Пинчуки. Этнографический сборник // Зап. ИРГО по отд. этн. – Т. XIII. – Вып. III. – СПб., 1890.
17. Никифоровский Н. Я. Нечистотики. Свод простонародных в Витебской Беларуссии сказаний о нечистой силе // Виленский временник. – Кн. II. – Вильна, 1907.
18. Гринченко Б.Д. Этнографические материалы, собранные в Черниговской и соседней с ней губерниях. – Чернигов, 1895 – 1897. – Ч. 1-2.
19. Даль В.И. О повериях, суевериях и предрассудках русского народа. – СПб., 1880. – 475 с.
20. Демидович А. Е. Из области сказаний и верований белорусов / А. Е. Демидович // Этнографическое обозрение. – 1896. – №2-3. – С. 107-146.
21. Добровольский В. М. Данные для народного календаря Смоленской губернии в связи с народными верованиями / В. М. Добровольский // Живая старина. – 1897. – №2-3. – С. 357-380.

Романова Е. Н. Народные представления о лесной русалке

В статье предпринимается попытка проанализировать народные представления о происхождении, локации, внешности, характере мифологического персонажа. На основании этнографических источников второй половины XIX – нач. XX века автор статьи пытается очертить образ лесной русалки, проследить время ее пребывания на суше, обратить внимание на защитную силу обрядов, молитв, оберегов, которые применялись при встрече с нечистой силой.

Ключевые слова: демонология, верование, русалки, мавки, души умерших, обереги.

Romanova O. M. Folk ideas about forest mermaid

In this article author tries to analyze people's ideas about the origin, location, appearance and character of mythological personage. The author tries to outline the image of forest mermaid, to retrace her time on land, to pay attention to the protective effect of rituals, prayers, talismans, which were used on meeting with the evil spirit based on ethnographic sources of the second half of XIX – early XX century.

Keywords: demonology, mermaids, goblins, souls of dead, talismans.